

برنامه‌ریزی به منظور توسعه در روستاهای حاشیه تالاب بندر انزلی

دکتر نصرالله مولائی هاشجین

دانشیار گروه جغرافیای انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت
nmolaeih@iaurasht.ac.ir

حسن دادرس

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

چکیده

برنامه‌ریزی روستاها به عنوان طرحی برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فضایی، امری ضروری بوده است بر همین اساس برای روستاهای حاشیه تالاب بندر انزلی محدوده مورد مطالعه در نظر گرفته شده است. شناخت دقیق محدوده مورد مطالعه به لحاظ امکانات و قابلیت‌ها و تنگناهای موجود به منظور بالا بردن سطح زندگی و ارتقای وضعیت معیشتی روستاییان از طریق مشارکت آنان در این امر مهم از اهداف اصلی این تحقیق است.

با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر نگرش سیستمی برای جمع‌آوری اطلاعات داده‌ها از مطالعات اسنادی - کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است.

چگونگی برنامه‌ریزی توسعه روستاهای حاشیه تالاب انزلی از دیدگاه جغرافیا به عنوان پرسش اصلی تحقیق مطرح و بر این اساس آگاهی روستاییان، شورای اسلامی روستاها و میزان انگیزه مشارکت آنان به عنوان متغیر مستقل و برنامه‌ریزی توسعه روستاها به عنوان متغیر وابسته تعیین گردید.

از مهم‌ترین یافته‌های تحقیق حاضر می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- اغلب روستاییان از برنامه‌ریزی جهت اشتغال‌زایی جوانان، ارتقای وضعیت معیشتی و بالا بردن سطح زندگی و در نهایت جلوگیری از مهاجرت راضی بودند.
- بین روستاییان و مشارکت آن‌ها در برنامه‌ریزی توسعه روستاهای حاشیه تالاب رابطه مثبت وجود دارد.

واژگان کلیدی: برنامه‌ریزی روستایی، توسعه روستایی، برنامه‌ریزی توسعه روستایی، حاشیه تالاب، بندر انزلی، روستا.

مقدمه

برنامه‌ریزی توسعه روستایی فرآیند بلند مدتی است که مشارکت روستاییان در آن ضرورت دارد. در ادبیات توسعه رهیافت‌های مختلف برای رسیدن به اهداف توسعه نظیر توسعه روستایی هستند، مطرح شده‌اند. اما رهیافت‌هایی وجود دارد که تکیه بر یک بُعد از ابعاد توسعه نداشته و الزاماً باید دارای ویژگی‌های همه جانبه نگر، پایدار و سازگار و کارا باشد. مهم‌ترین هدف تقویت خود اتکایی، ایجاد تعادل پایدار میان انسان، محیط فعالیت و از همه بالاتر حفظ محیط زیست است.

برنامه‌ریزی توسعه روستاها به‌عنوان برنامه‌ای برای تجدید حیات و هدایت روستاها با اهدافی مانند: ایجاد زمینه توسعه و عمران روستاها با توجه به شرایط فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، ایجاد اشتغال برای ساکنان حاشیه تالاب به‌خصوص جوانان تحصیلکرده و پیشگیری از مهاجرت آن‌ها، تأمین عادلانه امکانات، برنامه‌ریزی بهینه امکانات بالقوه و بالفعل موجود در تالاب در تمام زمینه‌ها برای رفاه ساکنان حاشیه آن، بهبود امکانات زیربنایی و روبنایی و خدمات زیست محیطی مدنظر است که با یک رویکرد سیستمی و با تأکید بر دیدگاه جغرافیایی، بررسی و پژوهش گردیده است.

روش بررسی

تالاب بندرانزلی یکی از تالاب‌های نادر و منحصر به فرد کشور و حتی جهان می‌باشد که دارای توانمندی‌های بالقوه و بالفعل است. با عنایت به تأثیر تالاب در اقتصاد روستاهای حاشیه آن و توزیع فضایی سکونتگاه‌ها، میزان تأثیر تالاب در آن‌ها مورد نظر بوده و با لحاظ سؤال اصلی تحقیق حاضر که برنامه‌ریزی توسعه روستاهای حاشیه تالاب چگونه باید باشد. سؤالاتی به شرح زیر مطرح است.

- توزیع فضایی روستاهای حاشیه تالاب بندرانزلی چگونه است؟
- اقتصاد در روستاها تا چه حدی تحت تأثیر تالاب است؟
- توزیع فضایی خدمات زیربنایی و روبنایی در روستاها چگونه است؟
- چگونه می‌توان ضمن برنامه‌ریزی توسعه روستایی ارتباط متقابل با حفظ محیط زیست بین تالاب و روستا فراهم نمود؟

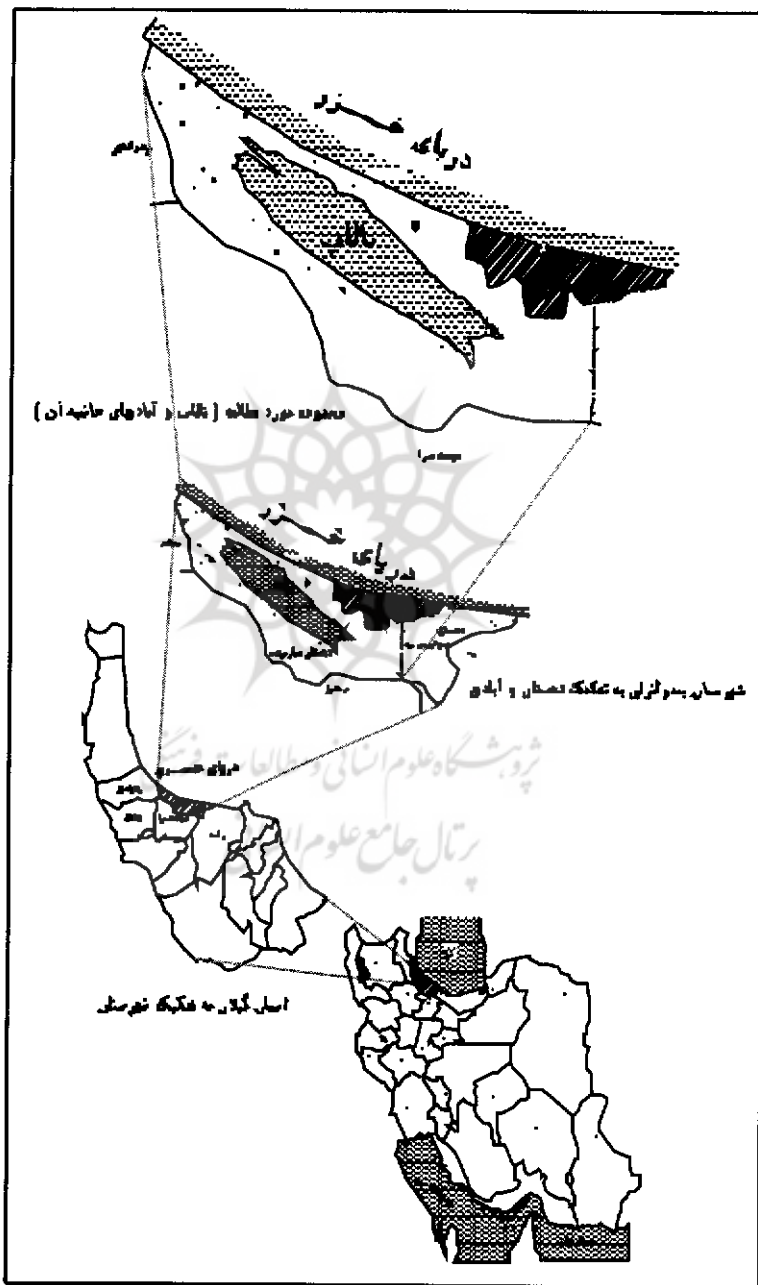
عنایت و توجه به روستاهای محدوده مورد مطالعه از تمامی ابعاد و از جمله عمران و آبادی آن‌ها امری بدیهی و ضروری است. اما در شرایط کنونی به واسطه ضعف بنیان‌های اقتصادی اکثر روستاها و به خصوص روستاهای کم جمعیت و در مرحله بعد، به دلیل فراوانی سکونتگاه‌های روستایی واقع در محدوده مطالعاتی در عمل یک روستا به تنهایی و بدون توجه

به چگونگی توزیع فضایی سایر سکونتگاه‌های روستایی نمی‌تواند واحدی مناسب برای استقرار خدمات تلقی گردد و لازم است تا با در نظر گرفتن مجموعه‌ای از روستاهای همگن در قالب محدوده‌های مشخص و با توجه به آستانه‌های جمعیتی، شرایط مناسب را برای توزیع خدمات روستایی فراهم نمود. در این راستا شناخت ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سکونتگاه‌های روستایی از یک سو و تنظیم صحیح و متناسب نحوه ارائه و تأمین امکانات و خدمات مناسب برای آن‌ها به منظور بهره‌گیری عقلانی از این قابلیت‌ها از سوی دیگر از گام‌های اولیه و اساسی است که باید به نحوی شایسته برداشته شود. (سعیدی، ۱۳۷۰، ۲).

مهم‌ترین اهدافی که در این تحقیق دنبال می‌شود عبارتند از:

- تعیین عوامل تأثیر گذار بر مشارکت روستاییان بر طرح‌های اقتصادی و معیشتی تالاب.
- تعیین ارتباط بین مشارکت روستاییان و موقعیت برنامه‌ریزی توسعه روستاهای حاشیه تالاب.
- تعیین شیوه‌های مناسب مشارکتی در تهیه و اجرای طرح‌های حفظ مسایل زیست محیطی تالاب.
- تعیین نحوه توسعه روستاهای حاشیه تالاب و ارتقای سطح زندگی روستاییان از طریق آموزش روستاییان در آشنایی با تالاب جهت ارتباط متقابل بین تالاب، روستاها و روستاییان. با توجه به اهداف فوق فرضیه‌های زیر مطرح می‌باشند:
- تالاب در نحوه توزیع و پراکنش جغرافیایی سکونتگاه‌های روستایی مؤثر است.
- صید و شکار به واسطه مجاورت با تالاب به عنوان فعالیت مهم روستاها محسوب می‌شود.
- با مشارکت دادن روستاییان و برنامه‌ریزی بهینه روستاها می‌توان به حفظ محیط زیست تالاب کمک کرد.
- با توجه به اهداف و فرضیه‌های مذکور، در این تحقیق از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با بهره‌گیری از مطالعات اسنادی - کتابخانه‌ای و میدانی با استفاده از ابزارهایی مانند: جدول، عکس، مصاحبه و پرسش‌نامه استفاده گردیده و پس از جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها ضمن ساماندهی، تجزیه و تحلیل انجام گرفته و نتیجه‌گیری شده است.
- در این تحقیق از نظریه‌های آستانه‌های متغیر، مراکز رشد، آستانه‌های خدمات، طرح‌های فیزیکی و کالبدی روستایی، صنعتی کردن روستایی، زیست محیطی و الگوی سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها (مکان مرکزی) و از تکنیک‌های: گاتمن، شاخص توسعه یافتگی موریس، قاعده مرتبه و اندازه، مدل وزن‌بندی و نزدیک‌ترین مجاورت استفاده شده است (دادرس، ۱۳۸۴، ۳۳ - ۱۵).

- تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی مطالعات، پراکنده و تحقیقات، ناقص بود و پس از

نقشه ۱- جایگاه محدوده مورد مطالعه در تقسیمات اداری

پیروزی انقلاب اسلامی طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۶ مطالعات طرح جامع احیای تالاب انزلی با مشارکت شرکت هاسکوناین^۱ کشور هلند بوده که به دنبال پیشروی سطح آب دریای خزر ادامه کار پروژه مذکور متوقف گردید.

در زمستان سال ۱۳۷۴ سازمان محیط زیست طرح تحقیقات کامل و جامع خود را در دو فاز تحت عنوان، طرح حفاظت و بازسازی تالاب انزلی انجام داد.

در طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۳ طی توافقات به عمل آمده بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت ژاپن طرح مطالعات مدیریت جامع حفاظت از اکوسیستم تالاب انزلی با همکاری وزارت جهاد کشاورزی، سازمان حفاظت محیط زیست و آژانس همکاری‌های بین‌المللی ژاپن (جایکا) انجام گرفت. سازمان آب و فاضلاب روستایی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان گیلان نیز در سطح روستاهای حاشیه تالاب انزلی از سال ۱۳۶۷ تا کنون طرح‌هایی را تهیه و برخی را نیز اجرا کرده است.

یافته‌های تحقیق و بحث:

ویژگی‌های جغرافیایی روستاهای حاشیه تالاب:

در حاشیه جنوبی دریای خزر بین ۲۸ تا ۳۷ درجه شمالی و ۴۵ تا ۴۹ درجه شرقی، یکی از مهم‌ترین تالاب‌های جهان با مساحت تقریبی ۱۸۰ تا ۲۰۰ کیلومتر مربع واقع شده که به دلیل همجواری با شهر بندرانزلی به همین نام خوانده می‌شود (مهندسین مشاور پژوهاب، ۱۳۶۳). این تالاب به جهت اهمیت خاص خود جزء تالاب‌های بین‌المللی محسوب می‌شود و در خرداد ماه سال ۱۳۵۴ رسماً در سایت رامسر و پس از آن در فهرست مونترو به ثبت رسیده است. (جهاد سازندگی گیلان، ۱۳۶۱).

این محدود به لحاظ اقلیمی نیمه مرطوب تا مرطوب و در واقع بخشی از منطقه سرسبز هیرکانی است. وجود رشته کوه البرز در قسمت‌های جنوبی دریای خزر در شمال این ناحیه سبب ساز هوای معتدل و بارندگی فراوان آن شده است. به گونه‌ای که حوضه آبریز تالاب پرباران‌ترین منطقه ایران و تالاب انزلی به نوبه خود پرباران‌ترین نقطه این حوضه به حساب می‌آید. تا آن جا که میزان بارندگی سالانه آن به حدود ۲۰۰۰ میلی‌متر می‌رسد. (خلیلی، ۱۳۵۰).

بر اساس آمار سال ۱۳۷۵ محدوده مورد مطالعه دارای ۳۵۹۶ خانوار، ۱۴۲۵۲ نفر جمعیت و ۳/۹ بُد خانوار بوده که در مقایسه با سال ۱۳۶۵ تعداد جمعیت و بُد خانوار با کاهش و تعداد خانوار با افزایش روبرو بوده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۸۲).

تراکم جمعیت محدوده مورد مطالعه با مساحت ۱۸۳ کیلومتر مربع در سال ۱۳۷۵، ۷۸ نفر در هر کیلومتر مربع بوده که در مقایسه با سال ۱۳۶۵ تعداد ۱۵ نفر از تراکم آن کاسته شده است.

بر اساس آمار سال ۱۳۷۵ از کل جمعیت محدود مورد مطالعه ۴۹/۳ درصد مرد و ۵۰/۷ درصد زن و از کل جمعیت ۶ ساله و بیشتر آن ۷۵/۳ درصد باسواد بوده‌اند.

بر اساس مطالعات میدانی ۹۶ درصد از ساکنان روستا به زبان محلی گیلکی، ۲ درصد ترکی آذری، ۱ درصد تالشی و ۱ درصد نیز به فارسی تکلم می‌نمایند و در طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۴ تحت تأثیر عوامل اقتصادی و مهاجرفرستی تعداد جمعیت محدوده مورد مطالعه با کاهش مواجه بوده است. (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۶).

تالاب می‌تواند فواید اقتصادی کافی برای جوامع محلی به ارمغان آورد. این فواید با تأمین غذا، از طریق زراعت مخصوصاً برنج، دامداری و دامپروری (گاو و گاو میش)، صید انواع ماهیان و شکار انواع پرندگان بومی و مهاجر، صنایع دستی روستایی وابسته به تالاب، صنعت توریسم (گردشگری)، پاکسازی آب و سایر موارد تأمین خواهد شد. بسیاری از مردمی که در حواشی تالاب به سر می‌برند در حال حاضر از این فواید بهره‌مندند و با تالاب هم‌زیستی می‌کنند. می‌توان از کشاورزی که یکی از محورهای توسعه کشور و استان است با تدابیر بهره‌برداری‌های خردمندانه به بهترین نحو از این منابع طبیعی خدادادی در راستای بهبود زندگی اقتصادی و معیشتی حاشیه نشینان تالاب برنامه‌ریزی و استفاده نمود. (طرح احیای مرداب بنر انزلی، ۱۳۶۲).

بر اساس مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای، قدیمی‌ترین و جدیدترین روستاهای محدوده مورد مطالعه به ترتیب روستای اُشترکان^۱ با قدمتی حدود ۷۰۰ سال و روستای علی آباد کپورچال با قدمتی حدود ۵۰ ساله هستند. حدود ۸۰ درصد روستاهای حاشیه تالاب دارای تپ متمرکز و ۲۰ درصد بقیه پراکنده و بینابین هستند. شکل غالب روستاها، هسته‌ای، خطی و شعاعی به ترتیب ۱۵، ۳۵ و ۵۰ درصد است^۲ و از نظر اندازه جمعیت روستاها ۶۵ درصد روستای بزرگ، ۱۵ درصد روستای متوسط و ۲۰ درصد بقیه روستای کوچک هستند.

ویژگی‌های تالاب:

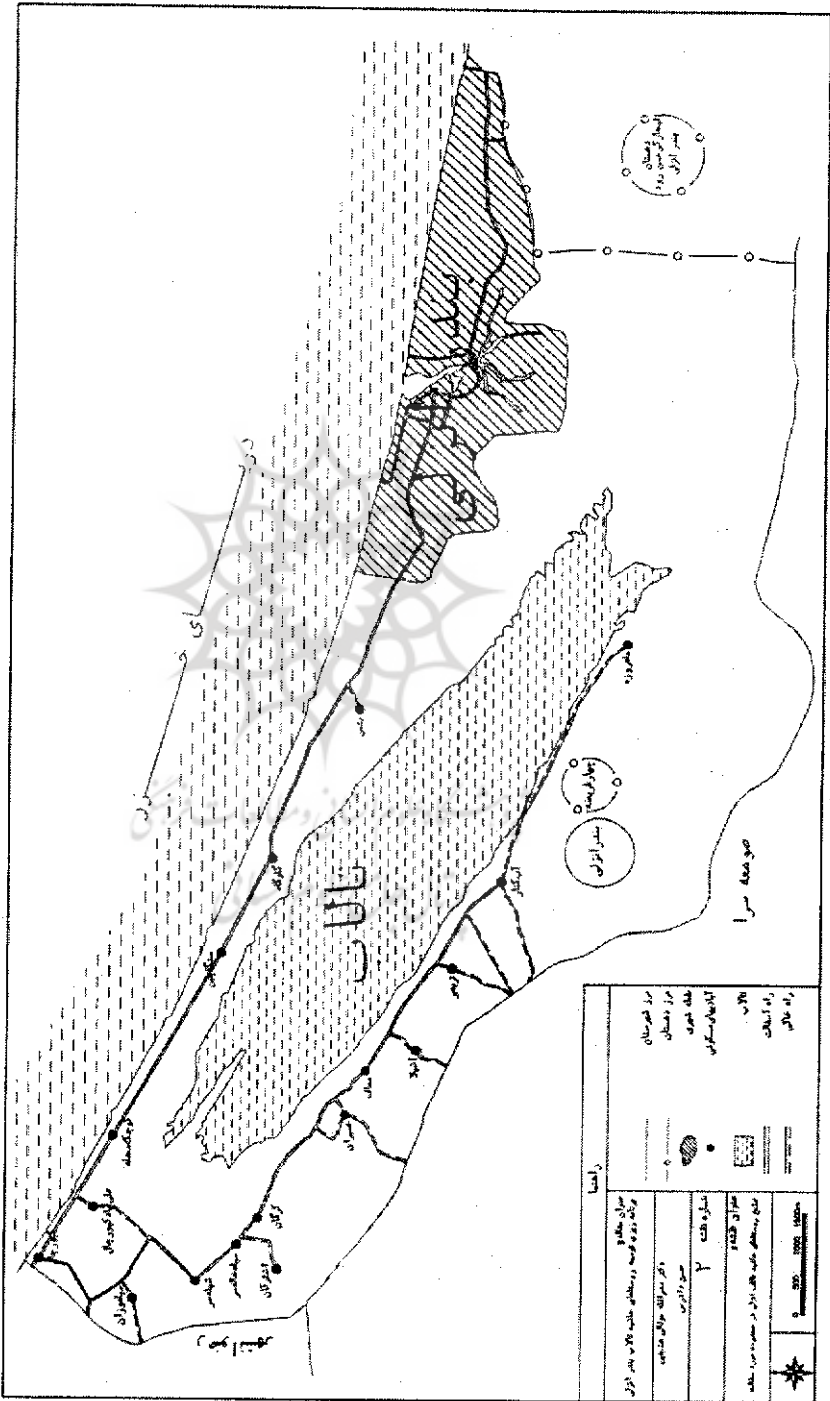
اصولاً زندگی بدون آب مفهومی ندارد. نه زندگی شکل می‌گیرد و نه ادامه می‌یابد. گسترش شهرنشینی و به موازات آن پیشرفت صنایع کشاورزی همه و همه مرهون وجود آب است. با توجه به سطوح تالاب، تنوع موجودات آن قابل مقایسه با مناطق دیگر نبوده و در واحد سطح هیچ نقطه‌ای از شمال ایران را نمی‌توان یافت که چنین غنای گونه‌ای را داشته باشد. تنوع بالای تالاب انزلی معلول عوامل زیر هستند:

- تالاب انزلی از نظر جغرافیایی جزء نواحی معتدل بوده و این سبب استقرار گونه‌هایی بیشتر در این نواحی می‌گردد.

1-OSHTORKAN

۲- روستاهای ۵۰۰ - ۲۰۰ نفر روستای کوچک، ۱۰۰۰ - ۵۰۰ نفر روستای متوسط و ۲۰۰۰ - ۱۰۰۰ نفر روستای بزرگ محسوب می‌شوند.

نقشه ۲- توزیع روستاهای حاشیه تالاب انزلی در محدوده مورد مطالعه

- ویژگی‌های منحصر به فرد تالاب انزلی قرار گرفتن آن بین آب‌های شور و شیرین است. به چنین نواحی اصطلاحاً (اکوتون) گفته می‌شود. محیط‌هایی که از تطبیق دو اکوسیستم به وجود می‌آیند. طبیعی است شرایط زیستگاهی اکوتون‌ها نسبت به اکوسیستم‌های دیگر متنوع تر بوده و بنابراین موجودات بیشتری را نیز در خود جای می‌دهند.

- حمل مواد آلی و املاح توسط رودخانه‌های منتهی به تالاب و همچنین تراکم پوشش گیاهی انبوه، تولید و مصرف و ذخیره‌سازی را در سطح بالایی امکان پذیر ساخته و نیاز گونه‌های مختلف و جمعیت‌های بزرگ را از نظر تأمین غذا و انرژی مورد نیازشان مرتفع نموده است.

- در کم‌تر اکوسیستمی چندین شاخه گیاهی و ۸ شاخه جانوری با گونه‌های متعدد، و در چنین سطحی پراکنش دارد. و این خود از ارزش‌های ویژه تالاب انزلی است.

- در این تالاب ذخایر غذایی و محیط مناسب آبی تولید ماهیان بومی را افزایش داده و از طرف دیگر مهاجرت پرندگان و ماهیان را موجب گردیده است (حسینی، ۱۳۶۳).

- به دلیل شرایط ویژه اعم از وجود گیاهان آبزی و پهنه‌های آبی آرام، تالاب زیستگاه دائمی بسیاری از جانوران اعم از مهره‌دار و بی‌مهره عالی و پست شده است.

- با داشتن پوشش گیاهی کامل برای لانه‌سازی، بهترین مکان به منظور زمستان‌گذاری بسیاری از پرندگان مهاجر و بومی است.

- گستره‌ی آبی پهناور و در عین حال غنی از مواد آلی آن باعث شده که گروه‌های زیادی از گیاهان آبزی در آن رشد و نمو نمایند. از جمله مواد اولیه صنایع دستی را می‌توان نام برد.

- چشم اندازهای زیبای تالاب جاذبه توریستی را تقویت نموده و آن را به عنوان یکی از با ارزش‌ترین تفرجگاه‌های ایران تبدیل نموده است.

- استفاده‌های مربوط به صنایع دستی و سلولزی گیاهی تالاب و حاشیه آن به ویژه گونه‌هایی که مورد مصرف آن‌ها در صنایع چوب و حصیر (صنایع دستی) و صنایع سلولزی و تولید خمیر کاغذ مناسب می‌باشند.

- ارزش علوفه‌ای گیاهان تالاب و حاشیه آن، که به لحاظ نیاز روز افزون به افزایش مواد پروتئینی در تمامی نقاط جهان به ویژه ایران به دلیل سیر صعودی جمعیت و نیازهای فراوان آن دائماً در حال فزونی است هر روز آشکارتر می‌گردد. تالاب انزلی و حاشیه آن نیز از جمله محل رویش گیاه‌های طبیعی است که سالیانه صدها تن علوفه بدون دخالت مستقیم انسان در آن تولید می‌گردد که با تنظیم برنامه‌های علمی این گیاهان می‌توانند وارد چرخه اقتصادی شده و بخش از نیازهای جامعه را به پروتئین‌های حیوانی مرتفع نمایند (کیمبال، ۱۳۵۰).

- کمیوست مواد زاید تالاب، تدوین روش‌های اصولی به کارگیری گیاهان غیرفعال که ارزش صنعتی، ساختمانی، تغذیه دام و دارویی خود را از دست داده و یا به کلی نداشته باشند و با تمام

شدن سیکل رویشی‌شان در کف تالاب (داخل آب) و حواشی آن افتاده و تجزیه و تخمیر شان باعث آلودگی آب‌ها می‌شوند. این گیاهان چنانچه قبل از تمام شدن سیکل زندگی درو و در مکان‌های خاص جمع‌آوری شوند و برای کمپوست‌سازی عمل‌آوری گردند می‌توانند منشأ مواد اولیه محصول در بخش‌های زراعت، جنگل‌کاری، باغبانی، تولید نشاء و نهال و همین‌طور گل و گیاه جهت حاصلخیزی خاک‌ها گردند.

- وجود منابع گیاهی با تنوع و خصوصیات خاص خود که خاصیت دارویی داشته و به منظور ساخت داروهای سنتی استفاده می‌شوند. (ریاضی، ۱۳۷۰).

ارتباط متقابل تالاب و روستاها:

اهمیت محیط‌زیست انسان همان قدر بس که خداوند سبحان در قرآن کریم می‌فرماید: « وَ هُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَتِ سَحَابًا ثِقَالًا سُفِّتُوهُ لَيْلَدٍ مَّيِّتٍ فَانزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ كُلَّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (سوره اعراف آیه ۵۶).» او خدایی است که بادها را به بشارت باران رحمت خویش در پیش فرستد تا چون (بادها) ابرهای سنگین را بر دارند ما آن‌ها را به شهر و دیاری که (از بی‌آبی) مرده است برانیم و بدان سبب باران فرو فرستیم تا هر گونه ثمر و حاصل از آن برآریم هم این گونه (که گیاه را از زمین مرده می‌رویانیم) مردگان را هم از خاک برانگیزیم، باشد که (بر احوال قیامت) متذکر گردید.»

تالاب‌ها ارتباط متقابل و مستقیمی با حاشیه خود داشته و دارند. یعنی تالاب هم بر روی ساکنان خود اثر گذاشته و هم از آن‌ها تأثیر می‌پذیرد. تالاب‌ها باعث تعدیل درجه حرارت زیاد و رطوبت در یک ناحیه می‌شود. در واقع تالاب به‌عنوان یک منبع آبی در محل عمل نموده و از این طریق به تشکیل ابر و بارندگی‌ها کمک می‌نماید که این امر به موقعیت جغرافیایی تالاب بستگی دارد.

با بارندگی زیاد، پوشش گیاهی مناسب و تلطیف هوای حاشیه تالاب انزلی، با بستری مناسب برای زراعت، دامداری، باغداری، صید ماهی، شکار انواع پرندگان، گردشگری، صنایع دستی وابسته به تالاب و حمل و نقل دریایی و غیره به وجود می‌آید که در سطور زیر به برخی از موارد ارتباط متقابل تالاب و حاشیه آن اشاره می‌شود:

ارتباط محیطی: به لحاظ محیطی تالاب اثراتی روی روستاهای حاشیه خود و متقابلاً روستاهای حاشیه نیز اثراتی روی تالاب داشته و دارد. از جمله اثرات روی روستاهای حاشیه تالاب این است که با توجه به منابع آبی بسیار غنی ناحیه که بستر مساعدی برای زراعت می‌باشد. با توجه به این که ناحیه در قسمتی از جلگه گیلان قرار گرفته و برنج کاری قسمت اعظم اشتغال کشاورزی را تشکیل می‌دهند و اولویت اول کشاورزان ناحیه کشت برنج بوده و با

توجه به وجود آب مکفی رشد قابل قبولی دارد.

به غیر از زراعت، تالاب به لحاظ محیطی اثرات مثبت بر دامداری و دامپروری ناحیه با توجه به فراهم آوردن علف‌های انبوه و مغذی مخصوصاً برای دام‌های بزرگ مانند گاو، گاو میش و اسب در فصل بهار و تابستان تحت عنوان قرق داشته و دارد.

در مقابل روستاها نیز اثرات زیست محیطی مانند آلودگی در سطح تالاب به وجود آورده و یا این که حاشیه‌نشینان با سالم‌سازی و سالم نگهداشتن این نگین کم نظیر در حفظ و حراست چشم‌انداز طبیعی آن جهت بهره‌برداری بهینه برای خود و آیندگان بیش از گذشته کوشا می‌باشند (عمادی، ۱۳۵۷).

ارتباط اجتماعی و فرهنگی: اگر تفریح و تفرج را یکی از نیازمندی‌های اساسی انسان در جهت سلامت و اعتلاء روحی بدانیم طبیعت همواره در ضمیر باطنی انسان به عنوان پناهگاهی محسوب شده که او را به خود جذب می‌نماید. وجود مناظر بدیع و چشم‌اندازهای نادر در تالاب از نقطه نظر زیبایی‌شناسی و گذران اوقات فراغت بی‌مثال بوده که در کنار جذب بودن مسافران و گردشگران به لحاظ فرهنگی با مناظر زیبا و هکتارها گل لاله و نیلوفر آبی و غیره به لحاظ ورزشی و تفریحی و نیز بستری آماده برای انواع تفریحات سالم، و با طبیعت زیبا و کم‌نظیر به علاقه‌مندان آن فراهم می‌باشد. و در مقابل حاشیه‌نشینان تالاب با گرداندن مسافران با قایق‌های موتوری و پر کردن اوقات فراغت خود و دیگران ضمن جذب گردشگران در معیشت و اشتغال ناحیه بسیار مؤثر می‌باشد.

آموزش و تفریح با قایق‌های مسابقه‌ای و تفریحی، شنا، ماهی‌گیری تفریحی با قلاب، قهوه‌خانه و رستوران‌های دریایی با غذاهای متنوع دریایی و ... روی تالاب اثرات مثبت و منفی می‌گذارد. مثبت به لحاظ شناخت گردشگران از این گوهر کم‌همتا و لذت از مواهب طبیعی و خدادادی آن و شناسایی آن به سایرین، منفی آن که عدم رعایت بهداشت، نظافت، تردد بیش از حد قایق‌های موتوری که موجب آلودگی صوتی و محیطی و آثار زیان‌بار برای آبزیان می‌گردد.

ارتباط اقتصادی: از دلایل مهم و اصلی سکنی‌گزینی روستاییان در حاشیه تالاب اثرات اقتصادی و معیشتی تالاب بوده و می‌باشد. تالاب با به‌وجود آوردن بستری بسیار مناسب برای زمین‌های حاشیه خود که زمینه را برای زراعت، باغداری، دامداری و دامپروری فراهم می‌نماید و از طرفی تالاب مکانی مناسب برای تخم‌ریزی و زندگی انواع ماهیان می‌باشد که حاشیه‌نشینان در طول سال در آن صید می‌نمایند.

با توجه به گستره وسیع تالاب همه ساله میلیون‌ها قطعه انواع پرندگان مهاجر منبع اقتصادی بسیار خوبی برای حاشیه‌نشینان به لحاظ تأمین پروتئین مورد نیاز ناحیه می‌باشند. همچنین تالاب بستری است مناسب برای انواع منابع اولیه صنایع دستی وابسته به تالاب از قبیل انواع، لی، صوف، نی و ... است.

تالاب به لحاظ حمل و نقل دریایی محل امن و کم هزینه برای مسافربری و باربری بوده و در کنار همه موارد مطروحه کف تالاب دارای انواع مواد معدنی از جمله تیتانیوم است که در صنعت هواپیماسازی به کار می‌رود. در این راستا روستاییان نیز لطمات و اثرات منفی را به تالاب وارد می‌کنند از آن جمله می‌توان تجاوز به حریم قانونی و زمین‌های حاشیه تالاب، صید و شکار بی‌رویه، تردهای زیاد به مناطق حفاظت شده تالاب و... موجب مرگ زودرس تالاب می‌گردند. (مهندسین مشاور جاماب، ۱۳۶۷).

ارتباط کالبدی - فضایی: روستاهای حاشیه تالاب مانند روستا-شهر آبکنار به دلیل همجواری با تالاب و مسافت نسبتاً طولانی با مرکز شهرستان (شهر بندری انزلی)، اکثراً از راه دریایی (داخل تالاب) برای تسهیل در تردد و انتقال محصولات باغی و دامی خود با قایق‌های موتوری استفاده می‌نمایند. بهره‌برداری بهینه از گیاهان آبی تالاب در مصارف مختلف مسکن حاشیه تالاب مخصوصاً استفاده از لی و صوف در پوشش سقف خانه‌ها، استفاده از نی در حصاربندی اطراف منازل و حصیربافی برای پوشش کف مسکن کاربردهای فراوانی دارد. در مقابل روستاها نیز اثراتی از قبیل نفوذ در محدوده زمین‌های حاشیه تالاب برای استفاده شخصی در امر زراعت، باغداری، دامداری و دامپروری داشته‌اند. ایجاد کمپ‌های موقت (کومه) در حاشیه داخل تالاب برای صید و شکار، برهم زدن نظم فضایی تالاب، برداشت‌های بی‌رویه شن و ماسه از محدوده تالاب مخصوصاً در قسمت‌های شمال تالاب، گسترش بیش از حد آرزولا که ضمن بد منظره کردن چهره تالاب به مرور زمان موجب نابودی آن می‌گردد از جمله آن‌ها به شمار می‌رود.

نتایج

آزمون فرضیه‌ها:

- فرضیه اول: تالاب در نحوه توزیع و پراکنش جغرافیایی سکونتگاه‌های روستایی مؤثر است: تمام روستاهای حاشیه تالاب به‌ویژه روستاهای محدوده مورد مطالعه به صورت زنجیر در اطراف و حاشیه تالاب قرار گرفته‌اند و روستاییان با علم و آگاهی کامل بنا به دلایل متعددی از جمله معیشتی و اقتصادی سکونتگاه‌های خود را در کنار تالاب قرار داده‌اند. شناخت روستاییان به مکان‌گزینی و استقرار در اطراف تالاب که رابطه مستقیمی با تداوم زندگی و اقتصاد آن‌ها از بهره‌گیری و استفاده بهینه از تالاب در زراعت، دامداری، صید و شکار، حمل و نقل دریایی، صنایع دستی وابسته به تالاب و... داشته و دارد. بنابراین فرضیه اول تأیید می‌شود.

- فرضیه دوم: صید و شکار به واسطه مجاورت با تالاب به عنوان فعالیت مهم روستاها

محسوب می‌شود:

با توجه به توان بالای تالاب انزلی یکی از دلایل مهم مکان‌گزینی ساکنان روستاهای حاشیه تالاب انزلی صید و شکار در تالاب می‌باشد. چه روستاییان که دارای مزارع کشاورزی بوده و فقط در فصل صید و شکار مبادرت به شکار می‌نمایند و چه افرادی که خوش‌نشین بوده و در اکثر فصول سال و حتی به صورت غیر قانونی برای امرار معاش خانوار اقدام به صید انواع ماهیان تالاب می‌نمایند. میان سکنی‌گزینی ساکنان حاشیه تالاب انزلی با صید و شکار رابطه وجود دارد بنابراین فرضیه دوم نیز تأیید می‌شود.

- فرضیه سوم: با مشارکت دادن روستاییان و برنامه‌ریزی بهینه روستاها می‌توان به حفظ محیط زیست کمک کرد:

با توجه به این که تالاب بندر انزلی دارای توانمندی‌های بالقوه و بالفعل زیادی می‌باشد که متأسفانه به دلیل آلودگی‌ها از جمله آلودگی زباله‌های خانگی، آلودگی کودها، علف‌کش‌ها و سموم دفع آفات نباتی، آلودگی صنعتی، آلودگی نفتی، رسوبات آزولا و ... در معرض شدید جدی تهدید به نابودی است. لذا با حجم زیاد صدمات وارده به تالاب برای نجات و سالم‌سازی و حفظ، بقا و دوام تالاب تعامل فی‌مابین و مشارکت جدی مردمی را می‌طلبد که در این راستا یک از راهکارهای اصلی، آموزش همگانی به حاشیه‌نشینان تالاب می‌باشد به منظور مشارکت آن‌ها در حفظ و حراست از محیط زیست تالاب که بخش وسیعی از اقتصاد آن‌ها وابسته به آن است. با توجه به بررسی‌های به عمل آورده فرضیه سوم نیز تأیید می‌گردد.

الگوی بهینه برنامه‌ریزی توسعه روستاهای حاشیه تالاب:

ارائه الگوی بهینه خدمات در راستای بهبود و تأمین رفاه روستاییان بوده است ولی مهم‌ترین اقدام در کنار این برنامه بهبود شرایط اقتصادی روستاییان است. تا زمانی که به روستاها به عنوان محل زیست و سکونت انسان از یک طرف و مکان‌های تولیدی از سوی دیگر توجه ویژه صورت نگیرد، روستاییان با مشکل مواجه خواهند شد (مولائی هشتجین، ۱۳۷۷).

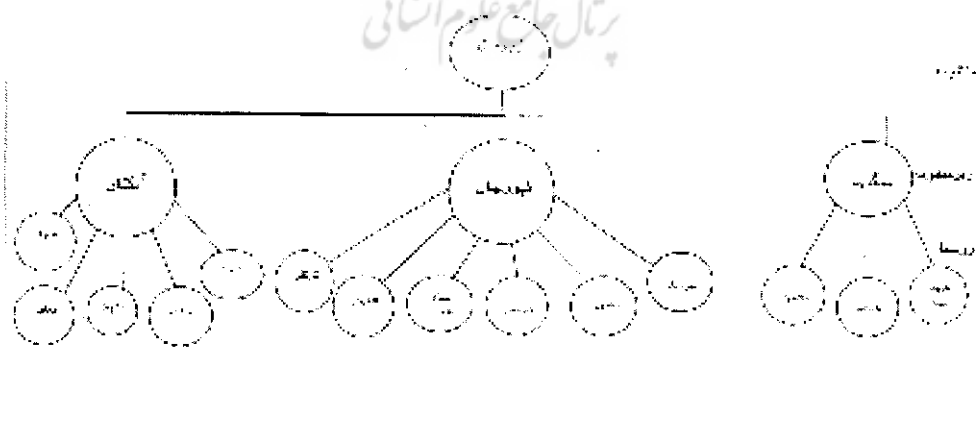
مهاجرت‌های نارس از نقاط روستایی به نقاط شهری، نامتعادل بودن ساختار فضایی کشور، قطبی شدن جمعیت آن‌هم در چند نقطه شهری مشخص، تمرکز انواع فعالیت‌های اقتصادی و انواع خدمات در شهرها، نبود سلسله مراتب منطقی و منظم در مرتبه و اندازه سکونتگاه‌ها اعم از شهری و روستایی و تخلیه بی‌رویه روستاها و به ویژه روستاهای کم جمعیت، گسترش فعالیت‌های اقتصادی غیر کشاورزی، اعم از خدمات و صنعت، در نقاط روستایی تسلط و تقدم شهرها بر روستاها برخلاف گذشته، استفاده از ظرفیت‌های طبیعی و تخریب محیط زیست به جهت تمرکز بیش از حد جمعیت در قطب‌های جمعیتی و نظایر آن مهم‌ترین مشکلات و مسایل سکونتگاه‌های کشور به شمار می‌روند. (آسایش، ۱۳۷۳، ۵۳ تا ۸۲).

بررسی موقعیت نواحی روستایی چه در سطح جهانی و چه در سطوح ملی و ناحیه‌ای مبین وجود تنگناهای فراوان در زمینه تأمین، ارائه و نگهداری انواع خدمات در این نواحی است. با توجه به اختلاف سکونتگاه‌های روستایی و شهری، روستاها همواره در صدد کسب فرصتی مناسب برای بهره‌مند شدن از برخی امکانات مورد نیاز، نظیر آنچه در سکونتگاه‌های شهری وجود دارد هستند.

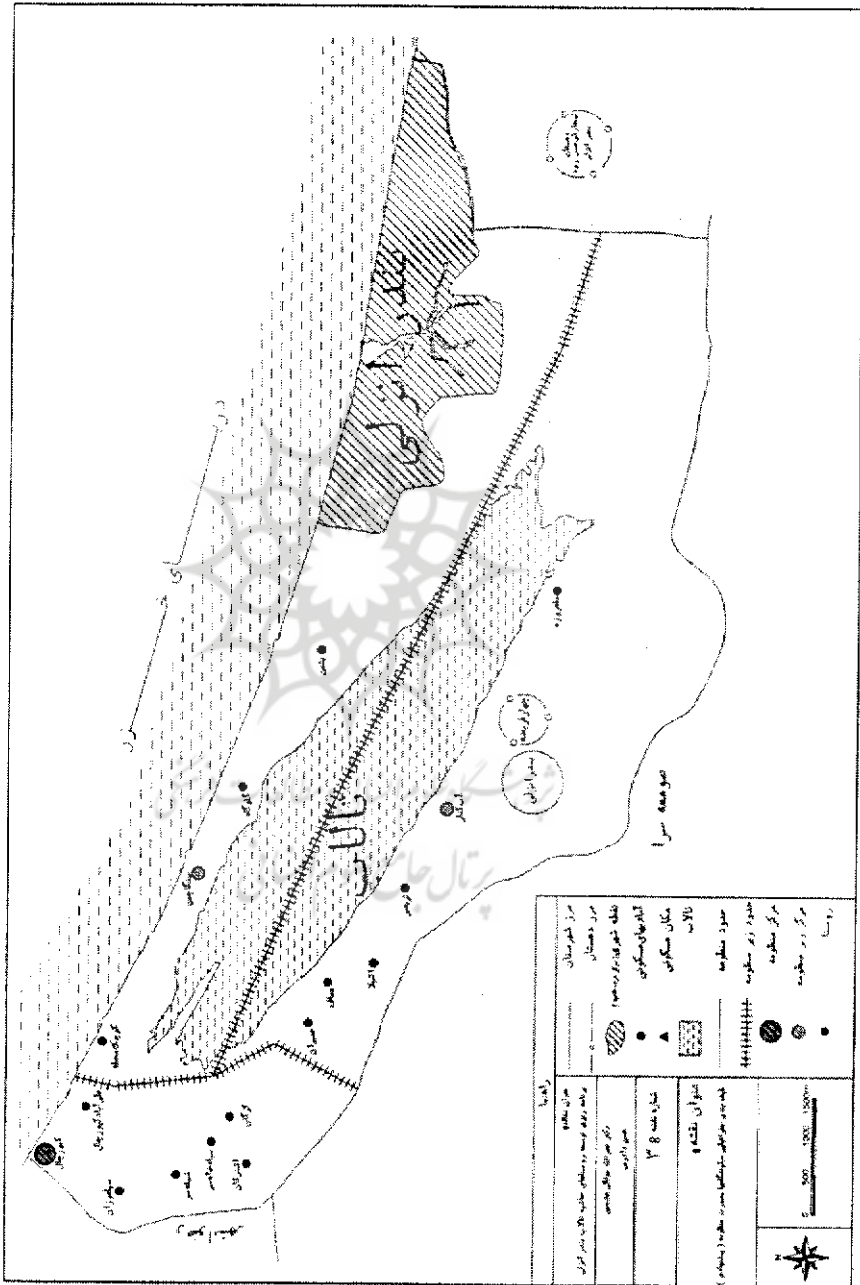
برای دستیابی به توسعه قابل قبول و بدون تخریب و یا با کم‌ترین تخریب، نیاز به برنامه‌ریزی است و برای برنامه‌ریزی، شناخت و تبیین نظام توزیع خدمات روستاها و خصوصیات آن و بررسی نقش عوامل مختلف طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در روند شکل‌گیری، تحول و تکامل انواع خدمات زیربنایی و رونمایی اهمیت دارد. (مولائی هاشجین، ۱۳۸۲).

بررسی سلسله مراتب سکونتگاهی نشان می‌دهد که در محدوده مورد مطالعه براساس مطالعات میدانی و کاربرد مدل‌های؛ میزان سطح نهادی گاتمن، شاخص توسعه یافتگی موریس، قاعده مرتبه و اندازه، مدل وزن‌بندی و مدل نزدیک‌ترین مجاورت و تلفیق آن‌ها سه سطح است. به منظور فراهم نمودن زمینه دسترسی به امکانات و خدمات زیربنایی و رونمایی و تقویت ساختارهای اقتصادی روستاهای محدوده مورد مطالعه و نیز حفظ محیط زیست، سلسله مراتب فضایی سکونتگاه‌ها در قالب منظومه، زیر منظومه و روستا ارائه گردیده است. (جداول ۱ و ۲، نمودار ۱ و نقشه ۳).

نمودار ۱ - سلسله مراتب فضایی سکونتگاه‌های روستایی در حاشیه تالاب بندر انزلی (پیشنهادی)

نقشه ۳ - طبقه‌بندی جغرافیایی سکونتگاه‌های روستایی محدوده مورد مطالعه (پیشنهادی)

جدول ۱ - سلسله مراتب مراکز سکونتگاهی و خصوصیات هر سطح در حاشیه تالاب انزلی
(پیشنهادی)

ردیف	نام سکونتگاه	تعداد	درصد	نوع سکونتگاه	نوسان جمعیت (نفر)	مقیاس سیاسی سکونتگاه
۱	آبکنار، کپور چال، سنگچال	۳		روستا شهر	۲ - ۵ هزار	روستایی
۲	بشمن	۱		روستای بزرگ	۱ - ۲ هزار	روستایی
۳	سیاه خاله سر، علی آباد، گرگان	۳		روستای متوسط	۵۰۰ - ۱۰۰۰	روستایی
۴	پشیرا، تر به بر، خمیران، سیاه ورزان، شیله سر، کوچک محله، معاف	۷		روستای کوچک	۲۰۰ - ۵۰۰	روستایی
۵	اشترکان، ماهروزه، گلوگاه	۳		روستای بیار کوچک	۱ - ۲۰۰	روستایی

ماخذ: دادرس، ۱۳۸۴، ۱۸۲

جدول ۲ - الگوی طبقه‌بندی جغرافیایی محدوده مورد مطالعه به تفکیک خرده ناحیه، منظومه
و زیر منظومه روستایی در مقیاس شهرستانی (پیشنهادی)

خرده ناحیه	منظومه	زیر منظومه		
		نام	تعداد	روستا
خرده ناحیه غرب شهرستان بندر انزلی	دهستان چهار فرضیه (کپورچال)	زیرمنظومه کپورچال	۶	علی آباد - سیاه وزان - شیله سر - سیاه خاله سر - اشترکان - گرگان
		زیرمنظومه آبکنار	۵	معاف - خمیران - تر به بر - اشیرا - ماهروزه
		زیرمنظومه سنگاچین	۳	کوچک محله - بشمن - گلوگاه

ماخذ: دادرس، ۱۳۸۴، ۱۸۲

پیشنهادها

- ممانعت از احداث و گسترش صنایع و کارخانه‌های بزرگ در اطراف رودخانه‌ها و نهرهای منتهی به تالاب و یا حاشیه آن و مجهز کردن فاضلاب کارخانه‌های موجود در حوضه آبریز به سیستم تصفیه.
- احداث کارخانه‌های تصفیه فاضلاب در شهرهای واقع در مسیر رودخانه‌های منتهی به تالاب و نیز حاشیه تالاب.
- ممانعت از تخلیه ضایعات و مواد زائد جامد شهری و صنعتی مستقر در ناحیه و در مجاری آبی منتهی به تالاب و - کنترل مصرف کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات در حوضه آبریز تالاب.
- اعمال معیارهای آبخیزداری در حوضه آبریز تالاب برای کاهش بار رسوب‌ها به رودخانه‌ها.
- اصلاح و باز کردن مسیر حرکت ماهیان برای تخم‌ریزی و قرق کردن تعدادی از مسیرها به هنگام تخم‌ریزی ماهی‌ها.
- لایروبی مناطق حساس تالاب به خصوص رودخانه‌های ورودی به تالاب.
- بالا بردن فرهنگ بومی حوضه آبریز از طریق رسانه‌های گروهی و ... در جهت عدم ریختن زباله‌ها و مواد آلوده کننده به رودخانه‌ها و آلوده کردن محیط زیست تالاب.
- ایجاد مسیرهایی برای قایق رانی تفریحی، ورزشی و حمل مسافر و بار.
- توجه جدی مسئولان دست‌اندرکار به امر مهم گردشگری در تالاب انزلی با توجه به امکانات بالقوه منطقه و داشتن مظاهر طبیعی و چشم‌انداز زیبای آن.
- برنامه ریزی برای احیا و جلوگیری از منسوخ شدن صنایع دستی روستایی مخصوصاً صنایع دستی وابسته به تالاب.
- اختصاص بودجه و اعتبار و برنامه‌ریزی برای زیباسازی تالاب و حاشیه آن مانند دیواره سازی و اسکله بندی
- برنامه‌ریزی برای حفاظت از پرندگان و ماهیان نادر و کمیاب به دلیل شکار و صید بی‌رویه که در معرض انقراض قرار دارد.
- ایجاد زمینه برای مشارکت فعال مراکز علمی و پژوهشی و آموزشی در رشته‌های مختلف مرتبط با تالاب و استقرارگاه‌های حاشیه آن جهت ایجاد رابطه مناسب بین تالاب و حاشیه آن.
- اختصاص بودجه و اعتبار به منظور اشتغالزایی حاشیه‌نشینان مخصوصاً جوانان تحصیل کرده برای پیشگیری از مهاجرت آن‌ها به شهرها.

نتیجه‌گیری

با توجه به مبانی تحقیق و شناخت وضع موجود، محدوده مورد مطالعه و ویژگی خاص آن که در حاشیه تالاب واقع گردیده است. جمع‌بندی دستاوردهای این تحقیق شناخت ابعاد مختلف محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی روستاها، وجود ارتباط بین تالاب با روستاها و روستاها با تالاب به ویژه از نظر اقتصادی با توجه به نتایج آزمون فرضیه‌های مطرح شده تحقیق برنامه‌ریزی جهت توسعه روستاهای واقع در حاشیه تالاب بندر انزلی ضروری است. این که چرا از طرفی تالاب مانعی فیزیکی برای روستاهای مذکور محسوب می‌شود و جداگزینه بین آن‌ها و مرکز شهرستان ایجاد کرده و از طرفی دیگر برخورداری تالاب از امکانات بالقوه و بالفعل به ویژه آبیان که زمینه صید و صیادی و نیز محل فرود پرندگان مهاجر که شکار را به صورت فصلی فراهم می‌کند و همچنین استفاده از پوشش گیاهی تالاب برای صنایع دستی و دامداری و بهره‌گیری از تالاب جهت گردشگری و غیره مدنظر می‌باشد.

منابع

- ۱- آسایش، حسین، ۱۳۷۴، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی، انتشارات پیام نور.
- ۲- پاپلی یزدی، محمد حسین، ۱۳۸۱، نظریه‌های توسعه روستایی، انتشارات سمت، چاپ اول.
- ۳- حسینی، محمد سعید، ۱۳۶۳، مطالعه و بررسی وضعیت گونه‌های ماهی در معرض خطر دریای خزر و تالاب انزلی. سازمان محیط زیست.
- ۴- خلیلی، علی، ۱۳۵۰، منشاء بارندگی‌ها کناره‌های خزر، نیوار، نشریه هواشناسی کل کشور، تهران.
- ۵- دادرس، حسن، ۱۳۸۴، برنامه‌ریزی توسعه روستاهای حاشیه بندرانزلی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، استاد راهنما، نصرالله مولایی هاشجین، گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- ۶- ریاضی، برهان، ۱۳۷۰، سیاه کیشم اکوسیستمی ویژه از تالاب انزلی، شیلات ایران.
- ۷- رضوانی، علی اصغر، ۱۳۷۴، جغرافیا و صنعت توریسم، دانشگاه پیام نور.
- ۸- سازمان جهاد سازندگی استان گیلان، ۱۳۶۲، پیش طرح (طرح مقدماتی) تالاب انزلی و مسایل مربوط به آن. دفتر طرح احیاء تالاب انزلی.
- ۹- سازمان جهاد سازندگی، ۱۳۶۲، طرح احیای تالاب انزلی، گزارش شماره ۱ و ۲ سازندگی، سال ۶۲ - ۱۳۶۱.
- ۱۰- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲، سالنامه آماری گیلان، ۱۳۸۱، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
- ۱۱- سعیدی، عباس و دیگران، ۱۳۷۰، سطح‌بندی روستاهای کشور، تهران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی کشور.
- ۱۲- شرکت هامون پار، ۱۳۷۶، طرح جامع شیلات، هامون پار.
- ۱۳- عمادی، حسین، ۱۳۵۷، آلودگی مرداب انزلی، سازمان تحقیقات شیلات شمال.

- ۱۴ - کردوانی، پرویز، ۱۳۸۱، منابع و مسایل آب در ایران، نشر قومس.
- ۱۵ - کیمبال، کنت، ۱۳۵۰، مطالعات لیمنولوژی تالاب انزلی، شرکت شیلات ایران.
- ۱۶ - منوری، سید محمود، ۱۳۶۹، بررسی اکولوژی تالاب انزلی، انتشارات گیلان - رشت.
- ۱۷ - مولائی هشجین، نصرالله، ۱۳۷۹، مفهوم تعریف و ضرورت برنامه‌ریزی توسعه روستایی - مجله سپهر - سازمان جغرافیایی - وزارت دفاع و نیروهای مسلح - شماره ۳۳.
- ۱۸ - مولائی هشجین، نصرالله، ۱۳۸۲، جزوه درسی کارگاه برنامه‌ریزی روستایی - کارشناسی ارشد، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- ۱۹ - مولائی هشجین، نصرالله، ۱۳۷۷، برنامه‌ریزی توسعه خدمات زیربنایی و روبنایی در نواحی روستایی از دیدگاه جغرافیا (مطالعه موردی: شهرستان خلخال)، رساله دکتری جغرافیای انسانی (گرایش روستایی) دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- ۲۰ - مهدوی، مسعود، ۱۳۷۷، مقدمه ای بر جغرافیای روستایی ایران، تهران سمت.
- ۲۱ - مهندسین مشاور پژوهاب، ۱۳۶۳، مطالعات تکمیلی طرح جامع توسعه منابع آب و خاک منطقه ساحلی دریای خزر، جلد چهارم، سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- ۲۲ - مهندسین مشاور جاماب، ۱۳۶۷، طرح جامع آب کشور، گزارش حوزه سفید رود تالاب و تالش وزارت نیرو، تهران.
- ۲۳ - مهندسین مشاور DHV، ۱۳۷۱، رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی، مترجمان سید جواد میر و همکاران، چاپ اول - وزارت جهادسازندگی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی